

VPLIV RAZLIČNIH OBLIK ZGODNJEGA VARSTVA OTROK NA NJIHOV RAZVOJNI PROCES

Leonida Rotvejn Pajič, Peter Praper

Ključne besede: jasli, mentalna higiena, razvoj

Key words: Children's nurseries, Mental Hygiene, Development

POVZETEK

Proces separacije in individualizacije je v zgodnjem predšolskem obdobju otrok gotovo najpomembnejši razvojni proces. Način vzgoje in varstva utegne v tem obdobju odločilno vplivati na potek tega procesa. Zgodnja separacija in razbijanje diade, ki ni povezano z otrokovim procesom individualizacije, povzroča hude, za razvojno fazo specifične travme, ki utegnejo povzročati razvojne deficite.

Za Slovence je dokaj specifično, da otroke zgodaj vključujemo v jaslice. V raziskavi sva želela ugotoviti, ali to predstavlja specifični dejavnik kasnejših razvojnih karakteristik.

ABSTRACT

The process of separation from the caregivers is the most important in preschool years. It is linked to the process of individuation.

The decision about the kind of guardianship may have great impact on both processes. We think that thoughtless and early placement of the child to children's nursery may produce phase specific traumas, leading to developmental deficits. The research work was made to test the differences in caregiving and the impact of early placement of a child in children's nurseries.

UVOD

Kvaliteta otroškega varstva (ne glede na obliko) se nanaša na kvaliteto interakcij otrok-odrasli, interakcijo otrok-vrstniki, pozitivno emocionalno atmosfero, interpersonalne odnose ter aktivnosti, vezane na razvojni proces otroka in na učenje. Po ugotovitvah Carolle Howes (Howes, 1991) pa na kvalitetno varstvo otrok, mlajših od treh let vplivajo še pomembni drugi dejavniki:

- osebnost odraslega
- strokovna usposobljenost odraslega
- status in plača odraslega
- curriculum
- specifična obveznost odraslega do otrok (vpliva na stabilnost odnosa)
- stabilnost varstva (stabilnost vrste varstva, stalnost varuhov)
- oprema
- akomodacija

V državah, kjer je stopnja zaposlenih žensk nizka (to velja zlasti za ZDA in Veliko Britanijo), javnih oblik zgodnjega varstva skorajda ne poznajo. Izvajajo jih predvsem za družine z nižjim socialno ekonomskim statusom, ki si dragih zasebnih oblik varstva ne morejo privoščiti.

V mnogih drugih državah, kjer se ženske vedno bolj polno zaposlujejo (Švedska, Nemčija, Francija) so se javne oblike varstva razvile v generalne servise, ki so odprti za vse otroke zaposlenih staršev.

Oblike zasebnega varstva so na voljo v vseh državah, kot prevladujočo pa jih poznamo predvsem v ZDA in Veliki Britaniji. Zasebno varstvo, za razliko od družbeno organiziranih oblik, ni množično. Največkrat starši po svojem okusu izberejo osebo, ki se jim zdi primerna. Varstvo se lahko izvaja v otrokovem domačem okolju, varuje pa ga oseba, ki se posveča samo njemu, oziroma manjšemu številu otrok. Na takšno obliko varstva imajo starši večji vpliv, z osebo, ki otroka varuje pa lahko vzpostavijo tesnejši stik.

Zanimivo organizacijo zgodnjega varstva v Franciji (Belleyguier, 1991) predstavljajo "starševske jasli" (creches parentales), ki permanentno zaposlujejo eno ali več varuhinj. Posebnost te oblike je, da se vanjo aktivno vključujejo tudi starši: vsaka družina sodeluje v varstvu nekaj ur tedensko.

Mermilliod in Rossignol (po Moss, 1991) sta na osnovi raziskave, kjer sta primerjala več različnih oblik varstva (materino varstvo, varstvo otroka na njegovem domu, varstvo otrok na domu varuha, jasli, kombinirani različni tipi varstva otrok, mlajših od treh let) ugotovila, da ni oblike varstva, ki bi bila vedno najboljša. Menita, da je kvaliteta varstva odvisna predvsem od socialno ekonomskega statusa družin. V višjih in srednjih slojih se je izkazalo, da je najboljša oblika varstva materino varstvo, v nižjih slojih pa je ugodnejša druga oblika varstva, ki ob ustrezni odrasli osebi omogoča kompenzacijo primanjkljaja skromne družinske nege in usmerja otroka k novim aktivnostim glede na njegov psihofizični razvoj.

Genevieve Balleyguier (Balleyguier, 1991) navaja raziskave o vplivu različnih oblik zgodnjega varstva na francoske malčke v starosti devetih mesecev in dveh let. Med otroki, ki so bili deležni jasličnega varstva in tistimi, ki niso bili v jaslih, so se pojavljale pomembne razlike:

Otroci, ki so bili v domačem varstvu, so se izkazali kot bolj samozavestni in samostojni. Ti otroci imajo zelo intenzivne medsebojne odnose s člani svoje družine.

Jaslični otroci so se izkazali kot bolj podredljivi in manj vzburljivi. V starosti devetih mesecev so bili opaženi kot bolj pasivni, kasneje pa so jih matere opisovale kot bolj napete, cmerave, negativno reagirajoče, nezaupljive...

Med obema skupinama otrok so bile opazne tudi razlike v stilu emocionalnega izražanja glede na okolje, v katerem so se nahajali:

jaslični otroci so v varstvu kazali veliko več pasivnosti in submisivnosti, kakor doma.

Omenjene raziskave med obema skupinama otrok so bile očitne le v času zgodnjega varstva, kasneje pa ne več.

Bowlby (Bowlby, 1991) navaja, da je Moore izvedel raziskavo o vplivu separacije otrok-mati zaradi dnevnega varstva. Spremljal je dve skupini po 15 otrok. V prvi skupini je bilo nadomestno varstvo stabilno in stalno, v drugi skupini pa ne. Vsi otroci so bili ob vključitvi v varstvo mlajši od treh let. Čez tri leta so v primerjavi obeh skupin otrok med njima ugotovili pomembne razlike:

Otroci z nestabilnim varstvom so bili opazno bolj negotovi in nagnjeni k anksioznosti. V starosti šestih let so bili v večini bolj odvisni od matere, pri njih so bili pogosti strahovi pred materino odsotnostjo, strahovi pred neznanci, temo... Ti otroci so bili večkrat hospitalizirani.

Oroci s stabilnim varstvom so bili deležni konstantnega varstva ene in iste osebe. Tisti otroci znotraj tega vzorca, ki so bili vključeni v varstvo okoli svojega drugega leta starosti, so kasneje (kot šestletniki) izražali tendenco po vzbujanju pozornosti svojih mater. Nekateri so tako razvili tesno zvezo z mamo. Tisti otroci znotraj tega vzorca, ki so bili vključeni v varstvo okoli svojega tretjega leta starosti, pa niso izražali nobenih emocionalnih posebnosti.

Ugotovitve Moorovih raziskav vodijo do zaključka, da se otrok ob stabilnem in stalnem varstvu počuti bolj varnega in neogrožanega. Nestabilno varstvo pogosto vodi v oblikovanje anksiozne navezanosti. Otroci, ki so vključeni v varstvo okrog trejega leta starosti, lažje sprejmejo ločitev od svoje matere, kakor njihovi mlajši prijatelji.

Ob oblikovanju kvalitetnih oblik otroškega varstva je potrebno upoštevati tudi raziskave različnih avtorjev (Ainsworth, Arsenion, Maccoby, Feldman, Marwin), ki so proučevali vedenje otroka ob odsotnosti matere. Na osnovi njihovih ugotovitev Bowlby (1991) zaključuje:

1. Enoletni malčki se na materino odsotnost hitro odzovejo z zaskrbljenostjo, strahom, napetostjo in očitno izražajo svojo stisko.
2. Dvoletniki so podobno zaskrbljeni, vendar si že nekoliko lažje opomorejo, ko se jim pridruži druga odrasla oseba.

3. Triletniki so v situaciji, ko mama odide, manj zaskrbljeni in so že bolj sposobni razumeti, da se bo mama vrnila. Triletni otroci že veliko lažje premagajo trenutke ločitve od matere.
4. Starejši kot je otrok, bolj je sposoben uporabiti vizualizacijo in verbalno komunikacijo kot način ohranjanja kontakta z materjo v času njene odsotnosti.
5. Več kot 30% otrok v predšolskem obdobju se hudo razjezi, ko jih mati zapusti.
6. Med dečki in deklicami ni opaziti večjih razlik v reakcijah na materino odsotnost, vendar pa deklice nekoliko lažje vzpostavijo prijateljski odnos z neko drugo odraslo osebo.

Ljubica Marjanovič Umek (1988) je v okviru Doktorske disertacije proučevala tudi vpliv različnih oblik varstva otrok na njihov govorni razvoj. Ugotovila je, da so otroci, ki so obiskovali vzgojno varstvene ustanove (jaslični oddelki, oddelki dveh in triletnih otrok), prikrajšani v prvi fazi govornega razvoja, ki temelji na čustvenem odnosu med otrokom in odraslo osebo. Ti otroci imajo ob prilagajanju na novo okolje (VVO) več težav. Šele, ko se otrok v skupini "udomači", ko se počuti dobro in varno, tudi začne komunicirati z okoljem. Zato ti otroci potrebujejo več časa, da začno spraševati, ponavljati, pripovedovati...

Avtorica tudi pravi, da z vzgojnovarstvenim programom (četudi ta vključuje področje govornega razvoja) ne moremo enakovredno nadomestiti nekaterih pomembnih dejavnikov govornega razvoja v najzgodnejšem obdobju, ki so jih lahko v večji meri deležni otroci v družini. Širši socialni vplivi (skupine v VVO in VVO kot celota) pa so pri nekoliko starejših otrocih že mnogo bolj izkoriščeni in pozitivno vplivajo na govorni razvoj.

Marjanovičeva navaja še podatke o tem, da velikost skupine v VVO pri mlajših otrocih otežkoča komunikacijo otrok-odrasli. Pomembna pa ni samo velikost skupine, temveč tudi razmerje med številom otrok in številom varuhov.

PROBLEM NALOGE:

ugotoviti, ali se otroci, ki so bili v starosti do svojega tretjega leta deležni jasličnega varstva, pomembno razlikujejo od "nejasličnih" v času vključevanja v prvo varstvo (adaptacija, obolevanje) ter v času vstopa v osnovno šolo (adaptacija, znaki neadekvatne adaptacije, vedenjska neprilagojenost).

OPIS VZORCA:

Eksperimentalno skupino predstavlja 50 preizkušancev (25 dečkov, 25 deklic), učencev prvega razreda 3 ljubljanskih osnovnih šol. Ti otroci so bili v času do tretjega leta starosti deležni varstva, ki smo ga označili kot zasebno obliko varstva (varstvo otroka v domačem okolju, varstvo na domu druge osebe, in sicer ne v večjem številu kot 5 otrok; otroke je varovala ena oseba in sicer ves čas materine odsotnosti in to dlje časa.

Kontrolno skupino predstavlja 50 preizkušancev (25 dečkov, 25 deklic), učencev prvega razreda ljubljanskih osnovnih šol. V času do svojega tretjega leta starosti so bili ti otroci vključeni v jaslično varstvo (v okviru VVO).

INSTRUMENTI:

1. SPP - 3, vprašalnik za starše-2 (avtor P.Praper), ki zajema znake neadekvatne adaptacije. Vprašalnik so izpolnjevali starši, ocenjevali so otrokovo sedanje stanje.
2. Ocenjevalna lestvica šolskega otroka (avtor B.Šali), ki nam predstavlja dopolnilni vir informacij nekoga izven družinskega kroga (učitelj), ki pa se dnevno ukvarja z otrokom in ga dobro pozna.
3. Individualni vprašalnik, ki zajema podrobnejše podatke o otroku, porodu, zgodnjem razvoju, družini, posebnih negativnih faktorjih in o varstvu. Preko individualnih razgovorov sem dobila podatke od staršev.

OBDELAVA PODATKOV:

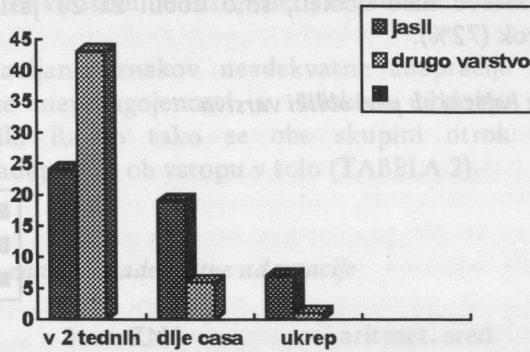
Podatki so bili obdelani z računalniškim statističnim programom SPSS in sicer s podprogramoma MEANS in CROSSTAPS. Izračunana sta bila enosmerna analiza variance in hi kvadrat test.

REZULTATI:

Statistično pomembne razlike med eksperimentalno in kontrolno skupino nastopajo pri naslednjih primerjavah:

- * adaptacija na prvo varstvo
- * obolevanje ob vključitvi v prvo varstvo
- * vrsta obolevanja ob prvem varstvu

SLIKA 1: adaptacija na prvo varstvo

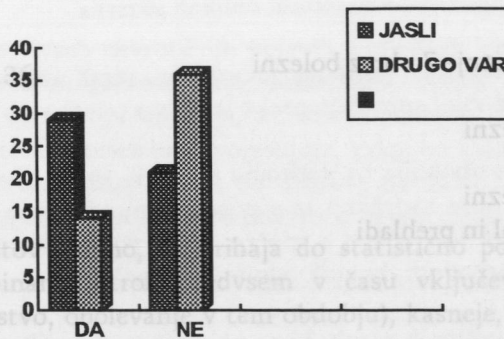

abscisa=ADAPTACIJA 2

ordinata=ŠTEVILO OTROK $X = 16,648$ $p=0,00024$

V dveh tednih se je na prvo obliko varstva prilagodilo 24 otrok v jaslih (48% jasličnih otrok) in kar 43 otrok (86%) ki so bili v nejaslični obliki varstva. Dlje časa za prilagoditev na prvo varstvo je potrebovalo 19 jasličnih otrok (38%) in 6 otrok, ki niso bili v jaslih (12% vseh nejasličnih otrok). Ukrepati (kar pomeni prekiniti, zamenjati varstvo ali kako drugače intervenirati) je bilo potrebno pri 7 otrokih v jaslih (14% vseh jasličnih otrok) in samo pri enem otroku, ki ni bil v jaslih (2% vseh nejasličnih otrok).

SLIKA 2: obolevanje ob prvi obliki varstva

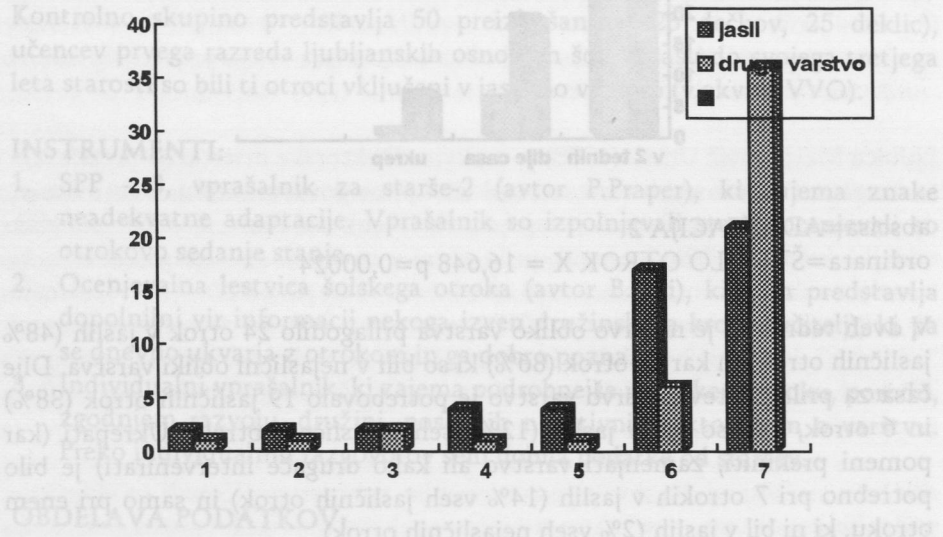

abscisa=OBOLEVANJE OTROKA 2

ordinata=ŠTEVILO OTROK $X = 9,614$ $p=0,008$

Ob prvi obliki varstva je obolelo 29 otrok v jaslih (58% vseh jasličnih otrok) in 14 otrok, ki niso bili v jaslih (28%). Odgovor "NE", ki pomeni, da otroci ob vključitvi v varstvo niso oboleli, smo dobili za 21 jasličnih (42%) in 36 nejasličnih otrok (72%).

SLIKA 3: vrsta bolezni ob prvi obliki varstva

abscisa = vrsta bolezni 2

ordinata = število otrok $X = 17.670$ $p = 0.023$

Legenda:

- 1 - prebavne motnje 7 - brez bolezni
- 2 - vnetja
- 3 - virusne bolezni
- 4 - angine
- 5 - otroške bolezni
- 6 - bolezni dihal in prehladi

Najpogostejša so bila obolenja na področjih dihal (30% vseh jasličnih in 14% nejasličnih otrok), otroških bolezni in angin (po 8% jasličnih in 2% nejasličnih otrok) ter virusnih bolezni, vnetij in prebavnih motenj.

Na področju pojavljanja znakov neadekvatne adaptacije (TABELA1) in splošne vedenjske neprilagojenosti v šolskem obdobju ni statistično pomembnih razlik. Ravno tako se obe skupini otrok ne razlikujeta pomembno glede adaptacije ob vstopu v šolo (TABELA 2).

TABELA 1: Število znakov neadekvatne adaptacije

VARSTVO	štev. ZNA	aritmet. sred.	SD
jasli	2369	47.38	4.34
ne jasli	2421	48.42	6.92

$$F = 0.81 \quad P < 0.37$$

TABELA 2: Adaptacija na šolo

ADAPTACIJA	VARSTVO		
	jasli	ne jasli	vsota
v 2 tednih	42	45	87
dlje časa	7	3	10
se še ni adap.	1	2	3
vsota	50	50	100

2

$$X(2) = 2.04 \quad P < 0.36$$

DISKUSIJA

Na osnovi rezultatov vidimo, da prihaja do statistično pomembnih razlik med obema skupinama otrok predvsem v času vključevanja v varstvo (adaptacija na varstvo, obolevanje v tem obdobju), kasneje, v času všolanja, pa teh razlik ni opaziti.

Večina otrok je bila ob vključitvi v varstvo stara od 10 do 15 mesecev in se je tako (upoštevajoč psihoanalitično usmerjene avtorje) nahajala v pomembnem obdobju otrokove navezanosti na mater, v obdobju začetka procesov separacije in individualizacije (M. Mahler, 1975), torej na poti od odvisnosti k psihološkemu individuumu. V tem razvojnem obdobju je, po Mahlerjevi, poudarek na diferenciaciji (postopnem ločevanju med različnimi ljudmi in predmeti v okolju, kasneje pa tudi ločevanju predstav o sebi in objektu) ter prakticiranju (izrazitejša potreba po motorični gibljivosti, raziskovanje, samoaktivnost, oddaljevanje od matere), ko pri otroku zaradi lastnega impulza po gibanju nastopa bojazen pred izgubo matere. Mati po teoriji objektnih odnosov predstavlja otroku objekt - pomembno drugo osebo, s pozitivnim emocionalnim pomenom za otroka, ki zadovoljuje njegove potrebe in je njegova referenčna oseba.

V tem obdobju otrok še ni gotov, da mama obstaja, tudi če je ni ob njem (še ne doseže nivoja konstantnosti objekta). Če mame (torej "obketa") dlje časa ni, začne otrok doživljati občutke negotovosti, strahu in bojazni. V situaciji, ko otrok v separaciji od svojega "objekta", ne more razviti navezanost na "nadomestni objekt", v svoji stiski odreagira na različne načine. Strah zaradi materine odsotnosti (neznani obraz ni mama, torej mame ni) projicira v tujca, ki se ga boji.

Dosedanje razmere v jaslih (velike skupine otrok-okrog 20, menjavanje varuhov) niso vzpodbujale vzpostavitev zveze med otrokom in varuhom, ki bi lahko uspešno nadomeščala odsotnost matere. Urejenemu, stabilnemu, maloštevilnemu varstvu, pod pogojem pozitivne emocionalne atmosfere in sposobnosti vloge nadomestne matere, lahko pripisujemo vzroke hitrejše in manj boleče prilagoditve v zasebnih oblikah varstva.

Pogostejše obolevanje jasličnih otrok je izraz njihove stiske, ki jo (preverbalno obdobje) sproščajo preko lastnega telesa v obliki bolezni.

Najpogostejša so obolenja na področju dihal, ki so, po Freudu (Praper, 1992) povezana z oralnimi zadržanji in s posesivnim odnosom do objekta. Hkrati pa se v tem obdobju pojavlja močna želja po simbiotičnem posedovanju objekta ter močan odpor, ker tak odnos duši svobodo.

Večja obolelost jasličnih otrok, ki se pojavlja tudi na drugih področjih, kaže na neko splošno zmanjšano odpornost teh otrok, ki so se ob neugodnih jasličnih razmerah (v smislu zadovoljevanja otrokovih psihičnih potreb) ob

pogostih separacijah z materjo dobesedno izgubili. Občutki izgube referenčne osebe vodijo v doživljanje lastnega izginotja, v izgubo varnosti in ščita. Takšen emocionalni stres lahko predstavlja globljo in trajnejšo motnjo na emocionalnem področju, saj vključuje odnos med zunanjim faktorjem, ki provocira in notranjim stresom kot odgovorom intrapsihične strukture.

Nepomirjene stiske ob separacijah lahko predstavljajo požrte slabe vsebine (fenomen primitivne čustvene identifikacije po Jacobsonovi), ki se kopičijo v otrokovi notranjosti in "razžirajo od znotraj", kar se izrazi v obliki telesnih bolezni, če otrok ne uspe doseči simbolične predelave.

Rezultati raziskave kažejo, da se razlike med obema skupinama otrok pojavljajo predvsem v času "kritičnega dogodka", po šestih letih pa razlik v merjenih lastnostih ni opaziti. To dejstvo se ujema z ugotovitvijo kliničnih psihologov (Praper, 1992), da otroci, ki so bili vključeni v jasli, kasneje niso kazali nič več nevrotične in vedenjske simptomatike, kot ostali. Za tiste znake neadekvatne adaptacije, ki imajo korenine v oralnem obdobju, je namreč značilno, da se ob normalnem razvoju utišajo, ko otrok preide v faze, ki prinesejo zmožnost predelave simboličnih predstav, ko otrok z govorom že obvlada predelave izkušenj.

Shultz-Hencke pravi, da za razvijajočega se otroka ni tako usodno, če doživi kakšno hudo travmo, kvarni in za nadaljnji razvoj neugodni, pa so trajno neprimerni razvojni pogoji (pogosto doživljanje stisk, frustracij, napetosti, pretrda oziroma pretirano razvijajoča vzgoja). V primeru blažjih ali zelo redkih težav lahko pride do spontanih ozdravitev, za katere je značilno, da simptomi kasneje izginejo ali menjajo svojo zunanjo podobo.

Spiel pravi, da gre pri vseh nevrotičnih pojavih v otroških letih za interakcijo treh osnovnih vzrokov: travmatičnih doživljanj, vpliva vzgojnih stališč staršev in širšega socialnega obdobja, konstitucijskih in dednih faktorjev. Sodelovanje vseh teh faktorjev nam pojasnjuje, zakaj bo kakšen vpliv deloval travmatično na otroka, drug pa ga bo doživel na način, ki ne bo motil njegovega nadaljnega razvoja in ne bo povzročil nevrotičnih simptomov,

Neprimerna oblika zgodnjega varstva potemtakem predstavlja (še posebej, če upoštevamo otrokovo starost in še neutrjene temelje ego funkcij) eno od rizičnih komponent, katere pomen se določa v soodvisnosti z drugimi faktorji, pomembnimi za otrokov razvoj.

ZAKLJUČEK

Otrok do svojega tretjega leta ne zmore daljše separacije od doma in "svojega objekta", če ni možno, da bi se navezal na "nadomestni objekt". Šele, ko otrok sam zgradi dovolj trdno strukturo in dovolj samostojnosti (prevzame lastnosti objekta, ki ga je varoval), doseže in utrdi konstantnost objekta v sebi. To mu daje zadostno stopnjo zmožnosti in sigurnosti, da pogumneje krene po svojih poteh in tudi brez škode počaka ob drugih ljudeh, da se mama vrne.

Zato je šele triletnik sposoben slediti interesu po družbi vrstnikov, se vključiti v vrtec, počakati, da pridejo ponj.

Dosežen nivo relativne stabilnosti, ki se ne poruši niti ob kratkih separacijah ali intenzivnih čustvih jeze, zavisti, ljubosumnosti... pripomore k integriteti čustvovanja in mišljenja ter oblikovanju novega nivoja obramb pred bojznejšo (Praper, 1992).

Kvalitetno zgodnje varstvo otrok, ne glede na obliko izvajanja, bi moralo zagotavljati vzpostavitev primerne odnosa med otrokom in odraslim, ki ga varuje. Zato mora biti varstvo predvsem stabilno (stalnost prostora in osebe, kar omogoča konstantnost nadomestnega objektnega odnosa), organizirano v manjših skupinah (do 6 otrok), oseba, ki otroka varuje pa bi naj bila ne le strokovno izobražena in seznanjena s potekom psihičnega razvoja otrok, temveč predvsem emocionalno topla in empatična.

LITERATURA:

1. Batistič, Marcela De.1990, Vpliv institucionalne predšolske vzgoje na socialno-emocionalni razvoj otrok: razvojne potrebe in ravnanja vzgojiteljev: magistrska naloga, Filozofska fakulteta, Ljubljana
2. Belleyguier, G.1991, Day care for young children in France, Routledge, New York
3. Blanck, G.R.1985, Ego psihologija, ITRO, Naprijed, Zagreb
4. Bowlby, J.1991, Attachment and loss: Volume 1, 2, 3, Penguin Books, London
5. Bregant, L.1986, Psihoterapija 14, Katedra za psihiatrijo, Medicinska fakulteta, Ljubljana

6. Marjanovič Umek, L.1988, Razvoj in odnos miselnih in govornih struktur pri predšolskem otroku: doktorska disertacija, Filozofska fakulteta, Ljubljana
7. Moss, P.1991, Day care for young children in United Kingdom, Routledge, New York
8. Praper P.1981, Veljavnost zgodnje diagnostike motenosti v prilagoditvi in veljavnost prognoze izkrivljenja razvoja osebnosti: razvojne možnosti za primarno psihohigiensko preventivo osebnostnih motenj: doktorska disertacija, Filozofska fakulteta, Ljubljana
9. Praper P.1992, Tako majhen pa že nervozen, EDUCA, Nova Gorica

Predgovor in povzetek pripravila Polona Matijanič

Carole Eigen, licencirana ameriška psihologinja in družinska terapevtka je predstavila pričujoč prispevek v okviru programa študija iz klinične psihologije na Oddelku za psihologijo Filozofske fakultete v Ljubljani in dovolila, da se predstavljeno delo objavi v naši reviji.

Predstavila je psihoterapevtski proces zakonskega para iz svoje prakse, skozi katerega opiše teoretične predpostavke in značilnosti družinskega sistema zakoncev skozi razširjeno družino in več generacij. V jasnem jeziku, ki ga avtorica uporablja, lahko bolje razumemo, kako se tako zdrave kot tudi problematične lastnosti obeh partnerjev dopolnjujejo in nadomeščajo in na kakšen način sta si partnerja vzdrževala sistem odnosov, zaradi katerega sta poiskala strokovno pomoč.

ABSTRACT

Carole Eigen, Ph. D., a licensed American psychologist and family therapist, presented this paper as a part of the programme of studies in clinical psychology at the Department of Psychology at the University of Ljubljana. She kindly allowed to publish this article in this journal.